

Legal Imbalances in the Constitution of the Islamic Republic of Iran: A Critical Analysis of Linguistic and Conceptual Structure

Seyyed Gholamreza Mousavi^{ORCID}

Assistant Professor, Baqir al-Olum University, Qom, Iran. gholamrezamousavi1348@gmail.com

Abstract

This article aims to provide a critical analysis of the legal imbalances in the Constitution of the Islamic Republic of Iran, focusing on the structural, linguistic, and conceptual challenges of its articles. The hypothesis of the article is that part of the challenges of interpretability, legislative inefficiency, and institutional conflict in the governance system of the Islamic Republic of Iran are rooted in the formal and conceptual weaknesses of the constitutional text. Unlike previous research that has mostly emphasized well-known ambiguities or executive deficiencies, this study seeks to identify less well-known weaknesses that have not been addressed in legal texts, such as the overlapping of articles, conceptual inconsistency, unnecessary details, lack of a unified writing procedure, insufficient precision in the use of vocabulary, articles lacking added value, and functional ambiguities, and to provide corrective solutions appropriate to the framework of the existing structure for them. The present study seeks to answer two general questions: 1. What ambiguities and deficiencies can be identified in the language, writing, and structure of the articles of the Constitution? 2. Which articles of the Constitution have formal, conceptual, foundational, or content-related problems or challenges? The central issue is that part of the inefficiencies of the governance system is rooted in the internal quality of the constitutional text; a text that, as the highest legal document, should possess transparency, coherence, and guidance capability, but in practice faces shortcomings that fuel contradictory interpretations, interpretive gaps between institutions, and a decline in public trust. This research was conducted using a descriptive-analytical method and a mixed theoretical framework: on the one hand, Lon Fuller's "internal morality of law" (including eight principles of generality, promulgation, prospectivity, clarity, coherence, possibility of compliance, relative constancy, and congruence of official action with law) has been used as a criterion for coding deficiencies and distinguishing between linguistic, structural, or conceptual reforms. On the other hand, Richard Albert's theory of "levels of constitutional change" (including three levels of amendment, rewriting, and transformation

---

Cite this article: Mousavi, S.G. (2025). Legal Imbalances in the Constitution of the Islamic Republic of Iran: A Critical Analysis of Linguistic and Conceptual Structure. *Political science*, 28(4), p. 55-84.
<https://doi.org/10.22081/psq.2025.73200.3062>

Received: 2025-05-04

Revised: 2025-06-30

Accepted: 2025-08-01

Published online: 2025-12-26

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

of identity) has made it possible to categorize reform proposals without departing from the fundamental immutable principles (Islamicity, republicanism, and the Guardianship of the Jurist). Data were collected from the text of the Constitution and its authoritative interpretations and were examined through structural and linguistic content analysis.

A detailed examination of the constitutional text revealed the existence of eight types of imbalances or structural and content-related deficiencies: (1) overlapping of articles (such as repetition of themes of justice, military training, employment, supervision of the Parliament Speaker, and the Administrative Justice Court); (2) inconsistency between articles (such as the duality of "conformity with Islamic standards" versus "non-contradiction with the rulings of Islam" in the duties of the Guardian Council); (3) unnecessary detail (from numerical qualifications such as "24 hours" and "270 people" to specifying the location of the Supreme Audit Court and Friday as the day for elections); (4) lack of a unified writing procedure (differences in formulating the duties of the branches of government, imbalance in explaining the Army and the IRGC, inconsistency in citing Quranic verses and the condition of "being of Iranian origin"); (5) inconsistent use of terms with the same meanings (dual use of "government" to mean the political system and the executive branch); (6) lack of precision in the use of terms ("Islamic government," "public treasury," "basis of the Islamic Republic," "contrary to right/justice," "proper conduct of affairs"); (7) some articles lacking value (such as official declaration of candidacy, the dissolved supervisory council for presidential elections, and general statements such as the "ideological and popular nature of the Army"); (8) vagueness in the drafting of the law (functional gaps in the accountability of the President, mutual responsibility of ministers, supervision of the Leader's assets, complaints against the Parliament, permission to use military equipment, etc.).

From Fuller's perspective, these deficiencies distort the principles of clarity, coherence, possibility of compliance, and generality of law. From Albert's perspective, most reform proposals fall into the level of "amendment" (eliminating redundant qualifications, standardizing terminology) and "rewriting" (rearranging articles to resolve functional ambiguities), and none require identity transformation. The Constitution of the Islamic Republic of Iran, despite its valuable theoretical innovations in combining Islamicity and republicanism, faces numerous legal imbalances in terms of its internal quality of writing and structure, which have affected its efficiency, transparency, and coherence. The strategy proposed in this article is a scientific and targeted revision through the procedure set forth in Article 177, with the participation of legal experts and with priority given to reductive amendments (eliminating overlaps and redundant details) and progressive amendments (rewriting ambiguous articles and establishing clear supervisory mechanisms). Such a revision, without altering the immutable core of identity (Islamicity, republicanism, Guardianship of the Jurist), both remains faithful to the internal morality of law (clarity, coherence, possibility of compliance) and can strengthen public trust, consolidate the balance of powers, and enhance governance capacity to face future developments. The ultimate outcome is achieving a more efficient constitution as a dynamic and reliable regulator for social justice and national development.

Keywords: Legal imbalance; Constitution; internal morality of law; levels of constitutional change; structural and conceptual analysis; constitutional amendment.

ناترازی حقوقی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی انتقادی بر ساختار زبانی و مفهومی

سید غلامرضا موسوی

استادیار، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران. gholamrezamousavi1348@gmail.com

چکیده

این مقاله با هدف تحلیل انتقادی ناترازی‌های حقوقی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر چالش‌های ساختاری، زبانی و مفهومی اصول آن تدوین شده است. فرضیه مقاله آن است که بخشی از چالش‌های تفسیرپذیری، ناکارآمدی تقنینی و تعارض نهادی در نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران، در ضعف‌های صوری و مفهومی متن قانون اساسی ریشه دارد. بر خلاف پژوهش‌های پیشین که بیشتر بر ابهامات مشهور یا نارسایی‌های اجرایی تأکید داشته‌اند، این مطالعه می‌کوشد نقاط ضعف کمترشناخته‌شده‌ای که در متون حقوقی به آنها پرداخته نشده‌اند، همچون هم‌پوشانی اصول، تهافت مفهومی، تفصیل‌های غیرضروری، نبود رویه واحد در نگارش، دقت ناکافی در کاربست واژگان، ارزش افزوده نداشتن برخی اصول و اجمال‌های کارکردی را شناسایی و برای آنها راهکارهای اصلاحی متناسب با چارچوب ساختار موجود ارائه دهد. پژوهش حاضر در پی پاسخ به دو پرسش کلی است: ۱. چه ابهامات و نارسایی‌هایی در حوزه زبان، نگارش و ساختار اصول قانون اساسی قابل شناسایی است؟ ۲. کدام‌یک از اصول قانون اساسی دارای اشکالات یا چالش‌های مفهومی، مبنایی یا محتوایی‌اند؟ مسئله کانونی آن است که بخشی از ناکارآمدی‌های نظام حکمرانی در کیفیت درونی متن قانون اساسی ریشه دارد؛ متنی که باید به عنوان عالی‌ترین سند حقوقی، از شفافیت، انسجام و قابلیت هدایتگری برخوردار باشد، اما در عمل با کاستی‌هایی مواجه است که برداشت‌های متناقض، شکاف تفسیری میان نهادها و کاهش اعتماد عمومی را دامن می‌زند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از چارچوب نظری ترکیبی انجام شده است: از یک سو «اخلاق درونی قانون» لان فولر (شامل هشت اصل عمومیت، انتشار، آینده‌نگری، وضوح، انسجام، امکان تبعیت، ثبات نسبی و انطباق عمل مقامات با قانون) به عنوان معیاری برای کدگذاری نارسایی‌ها و تمیز میان اصلاحات زبانی، ساختاری یا مفهومی به کار رفته است. از سوی دیگر نظریه «سطوح تغییر در قانون اساسی» ریچارد آلبرت (شامل سه سطح اصلاح، بازنویسی و دگرگونی هوریتی) امکان دسته‌بندی پیشنهادی اصلاحی را بدون خروج از اصول تغییرناپذیر بنیادین (اسلامیت، جمهوریت و ولایت فقیه) فراهم ساخته است. داده‌ها از متن قانون اساسی و تفسیرهای معتبر آن گردآوری و به صورت تحلیل محتوای ساختاری و زبانی بررسی شده‌اند. بررسی دقیق متن قانون اساسی وجود هشت نوع ناترازی یا کاستی ساختاری و محتوایی را آشکار ساخت: (۱) هم‌پوشانی اصول (مانند تکرار مضامین عدالت، آموزش نظامی، شغل،

استاد به این مقاله: موسوی، سید غلامرضا (۱۴۰۴). ناترازی حقوقی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی انتقادی بر ساختار زبانی و مفهومی.

علوم سیاسی، ۲۸(۴)، ص ۵۵-۸۴. <https://doi.org/10.22081/psq.2025.73200.3062>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۴/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵

©/۱۴۰۴ نویسنده‌گان دارندة حق مؤلف مقالة خود بدون محدودیت هستند. نوع مقاله: پژوهشی. ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)

نظارت رئیس مجلس و دیوان عدالت اداری؛ (۲) تهاوت میان اصول (مانند دوگانگی «مطابقت با موازین اسلامی» در برابر «عدم مغایرت با احکام اسلام» در وظایف شورای نگهبان؛ (۳) تفصیل غیرضروری (از قیدهای عددی همچون «۲۴ ساعت» و «۲۷۰ نفر») تا تعیین مرکز دیوان محاسبات و روز جمعه برای انتخابات؛ (۴) نبود رویه واحد در نگارش (تفاوت در تنظیم وظایف قوا، توازن‌نداشتن در تبیین ارتش و سپاه، ناهماهنگی در استناد به آیات قرآن و شرط «ایرانی‌الأصل بودن»؛ (۵) استفاده نکردن از واژه‌ها با معانی یکسان (کاربرد دوگانه «دولت» به معنای نظام سیاسی و قوه مجریه)؛ (۶) نبود دقت در کاربرد واژه‌ها («حکومت اسلامی»، «بیت‌المال»، «اساس جمهوری اسلامی»)، «بر خلاف حق»، «حسن جریان امور»؛ (۷) ارزشمند نبودن بعضی اصول (مانند اعلام رسمی نامزدی، انجمن نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری منحل شده و گزاره‌های کلی «مکتبی و مردمی بودن ارتش»؛ (۸) اجمال در نگارش قانون (خلأهای کارکردی در پاسخ‌گویی رئیس جمهور، مسئولیت متقابل وزرا، نظارت بر دارایی رهبری، شکایت از مجلس، مجوز استفاده از تجهیزات ارتش و غیره). از منظر فولر، این نارسایی‌ها اصول و ضوح، انسجام، امکان تبعیت و عام بودن قانون را مخدوش ساخته‌اند. از منظر آلبرت، بیشتر پیشنهادها اصلاحی در سطح «اصلاح» (حذف قیود زائد، یکسان‌سازی اصطلاحات) و «بازنویسی» (بازآرایی اصول برای رفع اجمال‌های کارکردی) قرار می‌گیرند و هیچ‌کدام مستلزم دگرگونی هویتی نیستند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به‌رغم ابتکارات نظری ارزشمند در تلفیق اسلامیت و جمهوریت، از نظر کیفیت درونی نگارش و ساختار با ناترازی‌های حقوقی متعددی مواجه است که بر کارآمدی، شفافیت و انسجام آن تأثیر نهاده است. راهبرد پیشنهادی این مقاله، بازنگری علمی و هدفمند از مسیر مقرر در اصل ۱۷۷، با مشارکت نخبگان حقوقی و با اولویت اصلاحات تقلیلی (حذف هم‌پوشانی‌ها و تفصیل‌های زائد) و ارتقایی (بازنویسی اصول مبهم و تعیین سازوکارهای شفاف نظارتی) است. چنین بازنگری، بدون دست‌برد در هسته تغییرناپذیر هویتی (اسلامیت، جمهوریت، ولایت فقیه)، هم به اخلاق درونی قانون (وضوح، انسجام، قابلیت تبعیت) وفادار می‌ماند و هم می‌تواند اعتماد عمومی را تقویت، توازن قوا را مستحکم و ظرفیت حکمرانی را برای مواجهه با تحولات آینده افزایش دهد. نتیجه نهایی دستیابی به قانون اساسی کارآمدتر به مثابه تنظیم‌گری پویا و قابل اتکا برای عدالت اجتماعی و پیشرفت ملی است.

کلیدواژه‌ها: ناترازی حقوقی، قانون اساسی، اخلاق درونی قانون، سطوح تغییر در قانون اساسی، تحلیل ساختاری و مفهومی، اصلاح قانون اساسی.

۱. مقدمه

قانون اساسی هر نظام سیاسی، عالی‌ترین سند حقوقی و میثاق ملی است که چارچوب‌های بنیادین قدرت، حقوق و آزادی‌های شهروندان و اصول کلی حاکم بر جامعه را تبیین می‌کند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، قانون اساسی جمهوری اسلامی با هدف تلفیق دو رکن بنیادین «اسلامیت» و «جمهوریت» در ساختار حکمرانی، تدوین و تصویب شد. این سند حقوقی، در زمان خود، گامی نوآورانه در جهت نهادینه‌سازی اصول شریعت اسلامی، ارزش‌های انقلابی و مشارکت عمومی در ساختار قدرت به شمار می‌رفت؛ با این حال اسناد بنیادین، اسنادی زنده و پویا هستند که باید بتوانند خود را با تحولات زمانه تطبیق دهند. با گذشت بیش از چهار دهه از تصویب آن، تحولات گسترده در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، حقوقی و فناوریانه کشور، ضرورت بازاندیشی در برخی از اصول و ساختارهای آن را نمایان ساخته است. این ضرورت، صرفاً یک دغدغه آکادمیک نیست، بلکه در بیان برخی از صاحب‌نظران و مسئولان نظام نیز بازتاب یافته است. دکتر ابوالفضل قاضی شریعت‌پناهی با تأکید بر ماهیت هنجاری و تاریخی قوانین اساسی، یادآور می‌شود که این قوانین نمی‌توانند داعیه دوام ابدی داشته باشند و باید در مواجهه با تحولات روز، مورد بازنگری عقلانی قرار گیرند (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۷۸؛ روحانی، ۱۳۹۹). با اشاره به نبود فهم مشترک میان ارکان حکومت، این شکاف را عاملی بازدارنده در هماهنگی نهادی دانسته است. ناطق نوری (۱۳۹۵) نیز ضعف قانون اساسی در تضمین عدالت اجتماعی را زمینه‌ساز کاهش اعتماد عمومی می‌داند و باهنر (۱۳۹۷) بر لزوم بازنگری در وظایف و اختیارات نهادهای مختلف تأکید می‌کند. این زمینه‌سازی تاریخی و گفتمانی نشان می‌دهد که قانون اساسی ما در بستر تغییرات نوظهور، با چالش‌هایی مواجه شده که نیازمند بررسی مجدد است. مسئله اصلی این پژوهش، بررسی و تحلیل چالش‌های ساختاری، زبانی و مفهومی در متن قانون اساسی است؛ چالش‌هایی که تاکنون در ادبیات پژوهشی توجه جدی بدان نشده است. بر خلاف تمرکز اغلب مطالعات پیشین بر نارسایی‌های اجرایی یا ابهامات مفهومی مشهور (مانند حدود اختیارات نهادها)، این مقاله بر نقاط ضعف کمتر شناخته‌شده در ساختار متنی اصول تمرکز دارد؛ از جمله ناسازواری واژگان، نبود وحدت رویه در نگارش، تفصیل‌های غیرضروری و حتی وجود اصولی با محتوای ضعیف یا زائد. در این راستا، تحلیل حاضر با بهره‌گیری از چارچوب نظری «اخلاق درونی قانون» نزد فولر و «سطوح تغییر در قانون اساسی» نزد آلبرت و بر پایه روش تحلیلی-اسنادی متن قانون اساسی و تفسیرهای معتبر آن سامان یافته است تا امکان ارزیابی روشمند کیفیت زبانی و قابلیت اصلاح‌پذیری اصول فراهم شود. اهمیت این مسئله در آن است که قانون اساسی به عنوان بالاترین سند حقوقی و سیاسی کشور، نه تنها باید کارکرد تنظیم‌گرایانه خود را در نظام حکمرانی حفظ کند، بلکه لازم است بتواند با مفاهیم دقیق و زبانی منسجم، مراد جدی خود را بیان کند. عدم بازنگری در محتوای این سند می‌تواند به افزایش برداشت‌های متناقض،

شکاف تفسیری میان نهادها و در نهایت کاهش اعتماد عمومی نسبت به نظام حکمرانی بینجامد. برعکس، بازنگری علمی و منطقی در این متن، امکان اصلاح و ارتقای آن را در جهت حکمرانی اثربخش تر فراهم می‌سازد؛ بر این اساس هدف اصلی این مقاله، تحلیل انتقادی محتوای اصول قانون اساسی از منظر چالش‌های زبانی و مفهومی و ارائه پیشنهاد‌های اصلاحی است. این پژوهش دو پرسش کلی را دنبال می‌کند:

(۱) چه ابهامات و نارسایی‌هایی در حوزه زبان، نگارش و ساختار اصول قانون اساسی قابل شناسایی است؟

(۲) کدام‌یک از اصول قانون اساسی دارای اشکالات یا چالش‌های مفهومی، مبنایی یا محتوایی اند؟ این مقاله با وفاداری کامل به اصول بنیادین و تغییرناپذیر قانون اساسی؛ مانند اسلامیت، جمهوریت و ولایت فقیه، تلاش می‌کند تا با بازخوانی نقادانه متن و با اتکا به معیارهای اخلاق درونی قانون و تمایز سطوح مختلف اصلاح و بازنگری در قانون اساسی، زمینه‌هایی برای ارتقای کارآمدی و شفافیت حقوقی در چارچوب ساختار موجود فراهم آورد.

۲. چارچوب نظری و روش تحقیق

چارچوب نظری تحلیل، بر دو بنیان اصلی استوار است: یک- اخلاق درونی قانون از منظر فولر؛ دو- نظریه سطوح تغییر در قانون اساسی از منظر آلبرت.

۲-۱. اخلاق درونی قانون (فولر)

فولر در نظریه خود هشت اصل را به عنوان «اخلاقیات درونی قانون» بر می‌شمرد (بیکس، ۱۳۸۹) که در واقع ترجمان اصول بنیادین حاکمیت قانون‌اند. این اصول معیاری برای سنجش کیفیت قانون‌گذاری و نیز فهم نارسایی‌های قانون اساسی به دست می‌دهند:

(۱) **عام‌بودن قانون**؛ قواعد حقوقی باید جنبه عام داشته، از خصیلت راهنمایی رفتاری برخوردار باشند، نه صرفاً مدیریت موردی.

(۲) **انتشار قانون**؛ قوانین باید منتشر شوند و به اطلاع ذی‌نفعان برسند؛ زیرا هدایت رفتار بدون آگاهی شهروندان ممکن نیست.

(۳) **آینده‌نگری قانون**؛ قوانین باید ناظر بر آینده باشند و عطف بماسبق نشوند، مگر در موارد استثنایی و عادلانه.

(۴) **وضوح قانون**؛ قواعد باید روشن و قابل فهم باشند تا بتوانند هدایت‌کننده رفتار باشند.

(۵) **انسجام و عدم تناقض**؛ قوانین متناقض، هدایت‌پذیری را مختل کرده، کارکرد حقوقی را از میان می‌برند.

۶) امکان تبعیت؛ قوانین نباید تکالیف غیرممکن و مالایطاق بر عهده افراد گذارند.

۷) ثبات نسبی؛ تغییر مکرر قوانین موجب بی‌اعتمادی و ناپایداری در نظام حقوقی می‌شود.

۸) انطباق عمل مقامات با قانون؛ اجرای صحیح و منطبق با متن توسط کارگزاران شرط تحقق اخلاق

درونی قانون است.

در این پژوهش، این اصول همچون معیاری برای کدگذاری نارسایی‌ها و تمییز میان اصلاحات زبانی، ساختاری یا مفهومی قانون اساسی به کار می‌روند.

۲-۲. سطوح تغییر در قانون اساسی (آلبرت)

ریچارد آلبرت در تحلیل‌های خود سه سطح (مرادخانی، ۱۴۰۰) تغییر در قانون اساسی را متمایز می‌سازد:

۱) اصلاح: ^۱ تغییرات محدود و درون‌ساختاری که به هسته هویتی قانون آسیبی نمی‌زند.

۲) بازنویس: ^۲ تغییرات گسترده‌تر که ساختارهایی را دگرگون می‌سازند، اما همچنان در چارچوب هویتی موجود باقی می‌مانند.

۳) دگرگونی هویتی: ^۳ تغییراتی که اصول بنیادین و هویت حقوقی سیاسی را برهم می‌زنند و نظم نوینی را تأسیس می‌کنند (آلبرت، ۱۴۰۲).

این چارچوب امکان می‌دهد تا میان سه سطح اصلاحات پیشنهادی در پژوهش (ارتقای، تقلیلی و ویرایشی) و سه سطح تغییرات آلبرت ارتباط برقرار شود:

۱) اصلاحات ویرایشی و تقلیلی غالباً در سطح (اصلاح) قرار می‌گیرند.

۲) اصلاحات ارتقایی می‌توانند در سطح (بازنویسی) تفسیر شوند، مشروط بر آنکه از مرز هویتی عبور نکنند.

۳) ورود به حوزه دگرگونی هویتی در سطح (بازنگری) مانند (تغییر در اصول اسلامیت، جمهوریت یا ولایت فقیه که در اصل ۱۷۷ تغییرناپذیر اعلام شده‌اند)، خارج از مشروعیت حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود.

۴) بر این اساس اولاً «اصلاح» دامنه جزئی و محدودی دارد و به گونه‌ای است که بنیادهای نظم حقوقی را دگرگون نمی‌نماید، اما بازنگری مستلزم و متضمن چنین دگرگونی اساسی و بنیادین است؛ ثانیاً بازنگری از تشریفات و الزامات بیشتری تبعیت می‌کند و نتایج آن نیز پس از حصول شرایط سخت‌تر لازم الاجرا و واجد اعتبار حقوقی خواهد شد. با ترکیب این دو نظریه فولر و آلبرت، پژوهش حاضر هم از منظر کیفیات درونی متن قانون و هم از منظر سطوح و مرزهای تغییرپذیری قانون اساسی به تحلیل می‌پردازد.

1. Amendment

2. Revision

3. Constitutional Dismemberment

روش پژوهش مقاله توصیفی-تحلیلی است؛ بر این اساس روش پژوهش مبتنی بر توصیف و تحلیل محتوای ساختاری و زبانی اصول قانون اساسی است.

۳. تحلیل ناترازی‌های حقوقی در متن قانون اساسی

بررسی دقیق متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، وجود هشت نوع ناترازی یا کاستی ساختاری و محتوایی را آشکار می‌سازد که در ادامه به تفصیل تحلیل می‌شوند. نگارنده در این مقاله تنها به بیان برخی از مصادیق این ناترازی‌های حقوقی بسنده کرده، تفصیل آن را به فرصتی دیگر موکول می‌کند. اصلاحات پیشنهادی نیز یکی از انواع اصلاح ارتقایی (بازنویسی) و تقلیلی خواهد بود.

۳-۱. هم‌پوشانی اصول

یکی از معضلات قانون‌نویسی، تکرار مضامین واحد با عبارت‌های مختلف است که موجب افزایش مواد قانونی و کاهش دقت متن می‌شود. این هم‌پوشانی در قانون اساسی ایران در موارد متعددی قابل مشاهده است.

مورد اول: عدالت و رفع تبعیض (بند ۹ و ۱۴ اصل ۳ در برابر اصول ۱۹ و ۲۰)

بند ۹ اصل ۳ بر «رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی» تأکید دارد که ناظر بر عدالت توزیعی است. بند ۱۴ همان اصل، «تأمین حقوق همه‌جانبه افراد... و تساوی عموم در برابر قانون» را مطرح می‌کند که به عدالت حقوقی اشاره دارد. این دو بند با اصول ۱۹ و ۲۰ که بر برابری قومی و جنسیتی تأکید دارند، هم‌پوشانی از نوع «عموم و خصوص من وجه» دارند. وجه اشتراک آنها تأکید بر حق برابر است، اما هر یک وجوه افتراقی نیز دارند. این تکرار و پراکنندگی موجب عدم انسجام مفهومی شده است.

پیشنهاد اصلاح ارتقایی: برای رفع این هم‌پوشانی، می‌توان این اصول را در یک بند جامع ادغام

کرد:

رفع تبعیضات ناروا و ایجاد زمینه‌های عادلانه برای دسترسی همگان به حقوق و امکانات، اعم از مادی و معنوی، از طریق تأمین عدالت اجتماعی و استقرار امنیت قضایی، به‌گونه‌ای که تمامی افراد جامعه، اعم از زن و مرد در برابر قانون مساوی بوده و از حقوق اساسی خود در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی بهره‌مند باشند.

مورد دوم: آموزش نظامی (بند ۱۱ اصل ۳ در برابر اصل ۱۵۱)

بند ۱۱ اصل سوم «تقویت بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی برای همه» را از وظایف دولت می‌داند. اصل ۱۵۱ نیز به تفصیل دولت را به فراهم‌سازی برنامه و امکانات آموزش نظامی برای همه افراد موظف می‌کند. مضمون این دو اصل تقریباً یکسان است و وجود بند ۱۱ در اصل سوم، با توجه به وجود

اصل مستقل ۱۵۱، غیرضروری به نظر می‌رسد.

پیشنهاد اصلاح تقلیلی: حذف بند ۱۱ از اصل سوم و اکتفا به اصل ۱۵۱ که به صورت جامع به موضوع پرداخته است.

مورد سوم: آموزش و پرورش رایگان (بند ۱۱ اصل ۳ با اصل ۱۵۱)

بند ۳ اصل ۳، دولت را به «به‌کارگیری همه امکانات» برای تحقق آموزش و پرورش رایگان در همه سطوح فرا می‌خواند (بیانی عام و راهبردی). در مقابل، اصل ۳۰ با لحنی صریح و اجرایی، دولت را به تأمین آموزش رایگان «تا پایان متوسطه» مکلف می‌کند و درباره آموزش عالی، توسعه رایگان را تا «حدّ خودکفایی کشور» مقید می‌سازد (بیانی خاص و محدودتر).

بنابراین نسبت این دو «عموم و خصوص مطلق» است: بند ۳ اصل ۳ حکم کلی سیاستی را ارائه می‌دهد و اصل ۳۰ به منزله مصداق خاص، حدود الزام عملی را مشخص می‌کند؛ الزام قطعی تا پایان متوسطه و توسعه مشروط در آموزش عالی.

مورد چهارم: شغل افراد (بند ۲ و ۴ اصل ۴۳ با اصل ۲۸)

اصل ۲۸ بر حق انتخاب شغل با قیود عدم مخالفت با اسلام، مصالح عمومی و حقوق دیگران و تکلیف دولت به فراهم‌سازی امکان اشتغال و برابری فرصت‌ها تأکید می‌کند. در اصل ۴۳ نیز بند ۴ آزادی انتخاب شغل و منع اجبار به کار معین و بهره‌کشی را تصریح می‌کند و بند ۲ تأمین شرایط و امکانات کار برای همه تا دستیابی به اشتغال کامل و در اختیار گذاشتن وسایل کار برای افراد قادر به کار، اما بی‌وسیله را مقرر می‌دارد؛ بدین ترتیب میان فراز نخست اصل ۲۸ و بند ۴ اصل ۴۳ و نیز میان فراز دوم اصل ۲۸ و بند ۲ اصل ۴۳، هم‌پوشانی کامل مفهومی و مصداقی برقرار است؛ محتوای واحدی یک‌بار در فصل حقوق فردی اجتماعی و بار دیگر در چارچوب سیاست‌های اقتصادی تکرار شده است. این تکرار هرچند اهمیت حق شغل و تکالیف دولت را برجسته می‌سازد، از منظر ساختار حقوقی می‌تواند به تورّم متنی و ابهام در تعیین دقیق ضمانت‌های اجرایی بینجامد.

مورد پنجم: اضرار به غیر

۱) اصل ۴۰ قاعده‌ای عام و بنیادین می‌گذارد: هیچ‌کس نمی‌تواند از اعمال حق خود برای اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی استفاده کند. بند ۵ اصل ۴۳ همین منع را به طور خاص در عرصه اقتصاد صورت‌بندی می‌کند و در کنار آن مصادیقی همچون انحصار، احتکار، ربا و دیگر معاملات باطل و حرام را ممنوع می‌شمارد. نسبت این دو «عموم و خصوص مطلق» و از سنخ تکمیلی است: اصل ۴۰ قاعده کلان مشروعیت اعمال حقوق را تعیین می‌کند و بند ۵ اصل ۴۳ آن را در روابط و معاملات اقتصادی اجرایی و مصداقی‌یابی می‌کند؛ بی‌آنکه تکرار یا تعارضی پدید آید، می‌توان پیشنهاد ارتقایی زیر را برای بازنویسی بند ۵ اصل ۴۳ مطرح کرد:

منع اضرار به غیر- به‌ویژه در حوزه معاملات اقتصادی - و ممنوعیت انحصار، احتکار، ربا و سایر معاملات باطل و حرام.

مورد ششم: نظارت رئیس مجلس (اصل ۸۵ و اصل ۱۳۸)

اصل ۸۵ ناظر به تفویض موقت و مشروط اختیارات قانون‌گذاری به کمیسیون‌ها یا دولت است و در انتها به طور خاص نظارت رئیس مجلس بر مصوبات دولت را در همان چارچوب گوشزد می‌کند؛ درحالی‌که اصل ۱۳۸، وظیفه نظارتی رئیس مجلس بر مصوبات دولت را به صورت عام و فراگیر تبیین می‌کند؛ بنابراین هم‌پوشانی میان آن دو از جنس «جزء و کل» (عموم و خصوص مطلق) است: اشاره اصل ۸۵ جزئی از صلاحیت عام مقرر در اصل ۱۳۸ به شمار می‌آید. برای رفع تکرار و افزایش انسجام، پیشنهاد می‌شود متن اصل ۸۵ صرفاً بر «تفویض اختیارات و شرایط آن» متمرکز شود و هرگونه حکم مربوط به نظارت رئیس مجلس بر مصوبات دولت با ارجاع صریح به اصل ۱۳۸ سامان باید تا همه وظایف نظارتی در یک اصل واحد تجمیع و شفاف شود.

مورد هفتم: نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری (اصل ۹۹ و ۱۱۸)

اصل ۹۹ به صورت کامل و صریح، نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری را بر عهده شورای نگهبان می‌گذارد. بخش نخست اصل ۱۱۸ نیز همین مضمون را تکرار می‌کند و ارزش افزوده‌ای بر اصل ۹۹ ندارد؛ ازاین‌رو می‌توان برای پرهیز از تکرار، این بخش را حذف و به تصریح اصل ۹۹ بسنده کرد.

مورد هشتم: حمایت از مستضعفان جهان (اصل بند ۱۶ اصل ۳ با اصل ۱۵۴)

بند ۱۶ اصل ۳، دولت را در مقام «تکلیف اجرایی سیاست خارجی» ملزم می‌کند سیاست را بر معیارهای اسلامی، تعهد برادرانه به همه مسلمانان و حمایت از مستضعفان سامان دهد. اصل ۱۵۴، «جهت‌گیری آرمانی و راهبردی کل نظام» را ترسیم می‌کند، سعادت بشر، حمایت از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفان جهان اعم از مسلمان و غیرمسلمان با قید عدم مداخله در امور داخلی کشورها. برای رفع هم‌پوشانی ناسازگار و افزایش انسجام، پیشنهاد می‌شود بند ۱۶ با ارجاع صریح به چارچوب اصل ۱۵۴ بازنویسی شود تا ضمن حفظ تعهدات اسلامی و حمایت از مستضعفان، قیود «حق‌طلبی» و «عدم مداخله» نیز به عنوان اصول حاکم بر سیاست خارجی تصریح گردد.

مورد نهم: وظایف دیوان عدالت اداری (اصل ۱۷۰ و ۱۷۳)

اصل ۱۷۰ دو نکته دارد: یک- تکلیف قضات به خودداری از اجرای تصویب‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های مخالف قانون یا شرع؛ دو- اعطای حق به «همه اشخاص» برای درخواست ابطال مقررات مزبور نزد دیوان عدالت اداری؛ اما اصل ۱۷۳ دیوان عدالت اداری را برای رسیدگی به شکایات و تظلمات «افراد ذی‌نفع و متضرر» از واحدها، مأموران و آیین‌نامه‌های دولتی تأسیس می‌کند و بر احقاق حقوق فردی تمرکز دارد (هاشمی، ۱۳۷۴، ج. ۲، ص. ۴۴۰). تفاوت لحن دو اصل باعث شده دیوان، از یک‌سو دارای

صلاحیت عام برای ابطال مقررات به درخواست هر فرد (بر مبنای اصل ۱۷۰) و از سوی دیگر مقید به رسیدگی به شکایات ذی نفعان (طبق اصل ۱۷۳) تلقی شود که منشأ ابهام در حدود صلاحیت است. برای رفع ناهماهنگی، پیشنهاد می شود حق «درخواست ابطال توسط هر فرد» از اصل ۱۷۰ حذف و به انتهای اصل ۱۷۳ منتقل گردد تا اصل ۱۷۰ صرفاً ناظر به تکلیف قضات باشد و اصل ۱۷۳، به عنوان اصل مادر، صلاحیت های دیوان را یکپارچه و شفاف بیان کند.

جدول ۱ - ناترازی حقوقی

محور	محورهای هشت گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه فولر	انطباق با نظریه آلبرت
اول	هم پوشانی اصول	عدالت و رفع تبعیض	بند پنجم	بازنویسی
		آموزش نظامی	بند پنجم	اصلاح
		آموزش و پرورش رایگان	بند یکم	بازنویسی
		شغل افراد	بند پنجم	بازنویسی
		اضرار به غیر	بند پنجم	بازنویسی
		نظارت رئیس مجلس	بند پنجم	بازنویسی
		نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری	بند پنجم	بازنویسی
		حمایت از مستضعفان جهان	بند پنجم	بازنویسی
		وظایف دیوان عدالت اداری	بند یکم و پنجم	بازنویسی

۳-۲. تهاافت میان اصول

وجود تنافی یا ناسازگاری مفهومی میان برخی اصول، به تفسیرهای چندگانه و تعارض نهادی دامن می زند. به بیانی وجود اصطلاح های ناهماهنگ در اصول مرتبط با نظارت شرعی بر مصوبات مجلس شورای اسلامی، زمینه ساز ابهام های حقوقی و تفسیرهای موسع یا متناقض شده است (شعبانی، ۱۳۷۴، ص. ۳۶؛ مدنی، ۱۳۶۵، ج. ۱، ص. ۱۲۲)؛ برای نمونه دو اصل ۴ و ۹۴ درباره وظایف شورای نگهبان، از اصطلاح «مطابقت با موازین اسلامی» استفاده می کنند که بار معنایی مثبت و ایجابی دارد و ناظر بر همسویی فعال با شریعت است. در مقابل، اصول ۷۲ و ۹۶ بر «عدم مغایرت با احکام اسلام» تأکید دارند که نگاهی سلبی و ناظر بر نبود تعارض است. این دوگانگی زبانی، دایره نظارت شورای نگهبان را دچار ابهام می کند و می تواند به برداشت های موسع یا مضیق از اختیارات این نهاد بینجامد. برای ایجاد وحدت رویه و بر اساس بند پنجم نظریه فولر، پیشنهاد می شود در تمام اصول مرتبط، از عبارت واحد «عدم مغایرت با احکام اسلام» استفاده شود تا معیار نظارت به صورت شفاف و یکسان تعریف گردد.

جدول ۲ - ناترازی حقوقی

محرور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه آبرت	انطباق با نظریه فولر
دوم	تفاوت میان اصول	وظیفه شورای نگهبان	بازنویسی	بند پنجم

۳-۳. تفصیل غیرضروری

قانون اساسی باید به بیان اصول کلی و پایدار بپردازد و از ورود به جزئیات اجرایی و متغیر پرهیز کند. ورود به تفصیل، انعطاف‌پذیری نظام حقوقی را کاهش می‌دهد. به طور کلی قانون باید به گونه‌ای تدوین گردد که در عین گویا بودن، از ورود در جزئیات مبرا باشد؛ و موارد قانونی جزئی به قانون عادی سپرده شود که در سپهر زمان تغییر آن نیز مشکل نباشد (صفار، ۱۳۷۱، ص. ۱۱؛ مدنی، ۱۳۶۵، ص. ۱۲۰).

مورد اول: قید زمانی ۲۴ ساعت در ارجاع پرونده (اصل ۳۲)

اصل ۳۲ مقرر می‌دارد که پس از بازداشت، حداکثر ظرف ۲۴ ساعت باید پرونده به مراجع قضایی ارسال شود. این قید زمانی دقیق، یک تفصیل اجرایی است که جایگاه آن در قوانین عادی (مانند قانون آیین دادرسی کیفری) است. شرایط متنوعی مانند نوع جرم، موقعیت جغرافیایی یا وضعیت بحرانی ممکن است رعایت این قید را دشوار یا غیرممکن سازد و تبدیل آن به یک اصل قانون اساسی، انعطاف‌پذیری نظام قضایی را کاهش می‌دهد.

پیشنهاد اصلاح تقلیلی: حذف قید «۲۴ ساعت» و جایگزینی آن با عبارت «در کوتاه‌ترین زمان ممکن» تا ضمن حفظ هدف اصلی اصل (صیانت از آزادی فردی)، انعطاف لازم برای قوانین عادی فراهم گردد.

مورد دوم: تعیین منابع تأمین اجتماعی (اصل ۲۹)

این اصل، منابع تأمین اجتماعی را «درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم» تعیین می‌کند. این تفصیل مالی، ساختار اقتصادی کشور را به صورت ثابت فرض می‌کند و ممکن است در آینده مانعی برای سیاست‌گذاری‌های نوآورانه (مانند ارائه خدمات رایگان در صورت رونق اقتصادی) شود.

پیشنهاد اصلاح تقلیلی: حذف بخش مربوط به تعیین منابع و واگذاری آن به قوانین عادی تا نظام رفاه اجتماعی بتواند بر اساس شرایط متغیر جامعه بازطراحی شود.

مورد سوم: تحصیل رایگان (اصل ۳۰)

اصل ۳۰ با تصریح به «رایگان» بودن آموزش، از سطح اصل بنیادین به سطح سیاست‌گذاری اجرایی و مالی فرو می‌افتد. «رایگان بودن» ابزار تحقق هدف کلان «دسترسی همگانی و عادلانه به آموزش» است، نه خود هدف؛ و با تغییر شرایط اقتصادی و الگوهای تأمین مالی (یارانه هوشمند، کمک هزینه، مدل‌های ترکیبی) ممکن است نیاز به انعطاف باشد؛ بنابراین بهتر است متن اصل ۳۰ بر تعهد دولت به

فراهم‌سازی زیرساخت‌ها و دسترسی عمومی به آموزش تأکید کند و تعیین شیوه‌های اجرایی و مالی به قوانین عادی واگذار شود؛ بدین‌سان هم عدالت آموزشی حفظ می‌شود و هم دست سیاست‌گذار برای تنظیم پویاتر نظام آموزشی باز می‌ماند.

مورد چهارم: قیود اصل ۴۴

اصل ۴۴ ساختار سه‌گانه اقتصاد ملی (دولتی، تعاونی، خصوصی) را مبنای قرار می‌دهد. اما درج قید «با برنامه‌ریزی منظم و صحیح» در متن اصل، از نظر فنی حقوق اساسی، تفصیل توضیحی فاقد بار حقوقی مستقل است؛ امری بدیهی و عقلانی در حکمرانی که به تصریح در قانون اساسی نیازی ندارد. باقی‌ماندن چنین توصیف‌های ارزشی، افزون بر ایجاد ناهمگونی زبانی میان اصول، انسجام سند را مخدوش می‌کند. پیشنهاد می‌شود در بازنگری، این قیده‌ها حذف یا با تعبیرهای فنی الزام‌آور جایگزین شوند تا ایجاز، شفافیت و یکپارچگی متن قانون اساسی حفظ گردد.

مورد پنجم: قید (به موجب قانون)

تکرار قید «به موجب قانون» در اصول متعدد مانند ۵۱ (مالیات)، ۱۴۹ (ترفیع/سلب درجه نظامیان)، ۳۲ (بازداشت) و ۳۳ (اخراج یا منع اقامت) تفصیل غیرضروری است. در نظامی که اصل حاکمیت قانون چارچوب بنیادین آن است، ذکر موضعی این قید بار حقوقی مضاعفی نمی‌افزاید و فقط به تورم زبانی و خدشه به ایجاز و انسجام متن می‌انجامد؛ به‌ویژه آنکه پذیرش این الگو در عمل قابل تعمیم به تقریباً همه احکام قانون اساسی است و مرز میان سطح اساسی و تقنین عادی را مخدوش می‌کند. پیشنهاد می‌شود در بازنگری‌ها، این قیده‌های تکراری حذف یا در قالب یک اصل کلی واحد دال بر لزوم قانون‌مندی همه اقدامات حکومتی تصریح شود تا از تکرارهای جزئی پرهیز شود و انسجام متن تقویت گردد.

مورد ششم: مرکز دیوان محاسبات (اصل ۵۴)

اصل ۵۴ جایگاه و ساختار نظارتی دیوان محاسبات را بیان می‌کند، اما تصریح «مرکز این دیوان در تهران است» ورود غیرضروری به جزئیات اداری در متن قانون اساسی است. تعیین محل استقرار نهادها باید تابع مقتضیات اجرایی، امنیتی و مصالح متغیر کشور باشد و در سطح قانون عادی یا تصمیم مراجع ذی‌ربط تنظیم شود؛ نه در سند بنیادینی که باید بر اصول و ساختارهای کلان متمرکز باشد؛ افزون بر این چون برای نهادهای مهم دیگری مانند شورای عالی امنیت ملی یا شورای نگهبان چنین قیدی نیامده، ذکر آن برای دیوان محاسبات ناهمگونی نگارشی ایجاد می‌کند.

پیشنهاد: حذف عبارت مربوط به «تهران» از اصل ۵۴ و واگذاری تعیین محل به قانون عادی، تا هم انسجام متن افزایش یابد و هم انعطاف نهادی حفظ شود.

مورد هفتم: تعداد نمایندگان (اصل ۶۴)

اصل ۶۴ تعداد نمایندگان را «۲۷۰ نفر» تعیین می‌کند و اجازه می‌دهد «هر ده سال حداکثر ۲۰ نفر»

افزوده شود. این تصریح‌های عددی و دوره‌ای، تفصیل تقنینی صلبی است که با منطق سند بنیادین سازگار نیست و انعطاف نظام نمایندگی را در برابر تغییرات جمعیتی، جغرافیایی و اداری کاهش می‌دهد. در حقوق تطبیقی نیز تعیین تعداد کرسی‌ها معمولاً به قوانین عادی و نهادهای تخصصی واگذار می‌شود و قانون اساسی صرفاً معیارهای کلان مانند تناسب و عدالت جغرافیایی را مقرر می‌کند.

پیشنهاد می‌شود در اصلاحات احتمالی، ۱. قید «ده سال/حداکثر ۲۰ نفر» حذف شود؛ ۲. بر تعیین تعداد بر پایه شاخص‌های جمعیتی، جغرافیایی و اداری متغیر تأکید گردد؛ ۳. تعیین رقم و ترکیب کرسی‌ها به قانون عادی سپرده شود تا امکان تطبیق مستمر با شرایط کشور فراهم آید.

مورد هشتم: تعویق انتخابات به علت جنگ (اصل ۶۸)

اصل ۶۸ قانون اساسی مقرر می‌دارد «در زمان جنگ و اشغال نظامی کشور، به‌گونه‌ای که برگزاری انتخابات در سراسر کشور ممکن نباشد، به پیشنهاد رئیس‌جمهور و تصویب دو سوم مجموع نمایندگان مجلس شورای اسلامی، مدت‌زمان هر یک از دوره‌های ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان رهبری می‌تواند حداکثر تا دو سال تمدید گردد». در این اصل، حق توقف یا تعویق انتخابات در شرایط اضطراری، صرفاً به دو مصداق خاص، یعنی «جنگ» و «اشغال نظامی» محدود شده است؛ درحالی‌که تجربه‌های ملی و بین‌المللی نشان می‌دهد که موانع جدی برای برگزاری انتخابات می‌تواند ناشی از انواع دیگر شرایط بحرانی باشد؛ از جمله: ناامنی‌های گسترده منطقه‌ای یا قومی؛ بحران‌های طبیعی مانند زلزله، سیل یا اپیدمی‌ها؛ اختلال شدید در زیرساخت‌های ارتباطی یا لجستیکی؛ وضعیت فوق‌العاده سیاسی یا اجتماعی که امکان مشارکت عمومی را مختل می‌سازد. محدودکردن اختیار توقف انتخابات صرفاً به دو عنوان «جنگ و اشغال نظامی»، نوعی تفصیل زائد و محدودکننده در متن قانون اساسی است که مانع از پاسخ حقوقی کارآمد به دیگر شرایط ضروری می‌شود. درواقع اگر غرض قانون‌گذار حفظ سلامت، امنیت و امکان واقعی برگزاری انتخابات آزاد و عمومی در سراسر کشور است، قاعده باید به‌گونه‌ای تنظیم شود که امکان تطبیق با انواع شرایط بحرانی را فراهم سازد.

پیشنهاد اصلاح ارتقایی (بازنویسی):

در شرایط اضطراری که برگزاری انتخابات در سراسر کشور یا در بخشی از آن به طور موقت ممکن نباشد، مجلس شورای اسلامی می‌تواند بنا به پیشنهاد رئیس‌جمهور و با تصویب دو سوم مجموع نمایندگان، مدت هر یک از دوره‌های ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان رهبری را بر اساس مصالح ملی تمدید کند. مصادیق و ضوابط شرایط اضطراری و نحوه تمدید، به موجب قانون تعیین خواهد شد.

مورد نهم: گزارش کامل مذاکرات مجلس (اصل ۶۹)

تأکید اصل ۶۹ بر انتشار «کامل» مذاکرات، نوعی تفصیل زائد در متن قانون اساسی است؛ زیرا

غرض اصل، «اطلاع‌رسانی عمومی و شفاف» است، نه تحمیل قالب انتشار. چه بسا در برهه‌ای «گزارش فشرده/گزیده» از طریق رادیو، تلویزیون یا دیگر رسانه‌ها کفایت کند و متن کامل به صورت برخط در دسترس عموم باشد؛ همچنین ذکر رسانه‌های خاص (رادیو و روزنامه) با اقتضانات فناورانه امروز سازگار نیست و اصل را بی‌جهت محدود می‌کند.

پیشنهاد: به جای نام‌بردن از ابزارها، بر «انتشار عمومی و دسترسی آزاد» تأکید شود تا امکان بهره‌گیری از همه رسانه‌ها (تلویزیون، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و...) فراهم گردد و انعطاف اجرایی افزایش یابد.

مورد دهم: قید رسیدگی خارج از نوبت (اصل ۱۰۶)

اصل ۱۰۶ با هدف صیانت از استقلال شوراها، حق اعتراض به انحلال را پیش‌بینی کرده است؛ اما درج قید «رسیدگی خارج از نوبت» در متن قانون اساسی ورود غیرضروری به جزئیات آیین دادرسی است. این سطح از تفصیل باید در قوانین عادی و آیین‌نامه‌های قضایی تعیین شود؛ وگرنه تخصیص چنین قیدی به یک مورد خاص، ناهمگونی و بی‌قاعدگی نگارشی می‌آفریند و انعطاف نظام قضایی را در مدیریت اولویت‌ها کاهش می‌دهد.

پیشنهاد اصلاحی، حذف قید «خارج از نوبت» از متن اصل و واگذاری تنظیم فوریت رسیدگی به قانون عادی است، تا ضمن حفظ حق اعتراض شوراها، انسجام و ایجاز قانون اساسی حفظ و اختیار مدیریتی قوه قضائیه تقویت شود.

مورد یازدهم: برگزاری دور دوم انتخابات در جمعه بعد (اصل ۱۱۷)

اصل ۱۱۷ برای برگزاری دور دوم انتخابات ریاست جمهوری «جمعه هفته بعد» را تعیین می‌کند. این تصریح روز مشخص، تفصیلی اجرایی و محدودکننده در متن قانون اساسی است و با ضرورت انعطاف در برنامه‌ریزی انتخاباتی ناسازگار است؛ زیرا ممکن است بنا بر مقتضیات امنیتی، اداری یا تقویمی، برگزاری در روز یا روزهای دیگری مناسب‌تر باشد. در اغلب نظام‌ها، زمان دقیق رأی‌گیری به قانون عادی یا تقویم‌های انتخاباتی واگذار می‌شود و قانون اساسی صرفاً بر «الزام برگزاری دور دوم در مهلتی معین» تأکید می‌کند.

پیشنهاد اصلاحی حذف ذکر «جمعه» و اکتفا به قید زمانی کلی (مثلاً ظرف مدت معین) و سپردن تعیین روز دقیق به قوانین عادی و مراجع اجرایی/نظارتی است.

مورد دوازدهم: تعویق انتخابات به علت فوت یکی از داوطلبان (اصل ۱۲۰)

اصل ۱۲۰ تعویق انتخابات را فقط به «فوت یکی از داوطلبان» (با تأیید شورای نگهبان) مقید می‌کند. این تقیید، تفصیلی اجرایی و بی‌انعطاف است؛ زیرا اختلال جدی در رقابت می‌تواند در مواردی چون بیماری یا ازکارافتادگی حاد، فقدان ناگهانی صلاحیت مؤثر، یا موانع قانونی مشابه نیز رخ دهد. اگر غایب اصل، صیانت از عدالت و سلامت رقابت است، محدودکردن آن به یک مصداق، با منطق حکمرانی و

مقتضیات بحران هم‌خوان نیست.

پیشنهاد اصلاحی: به جای آوردن مورد خاص «فوت»، معیار کلی «اخلال جدی در امکان رقابت عادلانه» با نمونه‌های غیر حصری (فوت، بیماری یا ازکارافتادگی، فقدان صلاحیت مؤثر و...) تصریح شود و سازوکار تعویق، با نظارت مرجع صالح، در قانون عادی تنظیم گردد.

مورد سیزدهم: قید موازین اسلامی (اصل ۱۶۸)

اصل ۱۶۸ به‌درستی بر علنی‌بودن رسیدگی به جرائم سیاسی و مطبوعاتی و لزوم حضور هیئت منصفه در محاکم دادگستری تأکید می‌کند. اما آوردن قید «تعریف جرم سیاسی بر اساس موازین اسلامی» تفصیل زائد است؛ زیرا اصل ۴ پیش‌تر و به‌طور عام مقرر کرده است که «همه قوانین و مقررات» باید منطبق با موازین اسلامی باشد. تکرار این قید در اصول منفرد ارزش افزوده‌ای ندارد و می‌تواند به ناهمگونی نگارشی بینجامد. نتیجه آنکه حفظ احکام ماهوی اصل ۱۶۸ و حذف قید تکراری، به‌ایجاز و انسجام متن قانون اساسی کمک می‌کند.

مورد چهاردهم: نام‌بردن از نهادهای منحل‌شده (اصل ۱۷۲)

اصل ۱۷۲ رسیدگی به جرائم مرتبط با وظایف خاص نظامی / انتظامی را به «محاکم نظامی» می‌سپارد، اما با نام‌بردن مصداقی از نهادهایی مانند ژاندارمری و شهربانی که سال‌هاست منحل شده‌اند، به جزئیات سازمانی وارد شده و انعطاف متن اساسی را کاسته است. قانون اساسی باید قواعد پایدار و کلی را بیان کند، نه فهرست نهادهایی که ممکن است دستخوش تغییر شوند. به‌جای این رویکرد تفصیلی، می‌توان با استفاده از یک عبارت کلی و انعطاف‌پذیر، اصل را به‌گونه‌ای تنظیم کرد که هم شمول حقوقی حفظ شود و هم امکان تطبیق با تحولات ساختاری نهادهای نظامی و انتظامی وجود داشته باشد؛ برای نمونه می‌توان گفت:

برای رسیدگی به جرائم مربوط به وظایف خاص افراد نظامی یا انتظامی شاغل در نیروهای مسلح یا نهادهای وابسته به آن، محاکم نظامی مطابق قانون تشکیل می‌شود. حدود صلاحیت این محاکم و نحوه دادرسی در آنها به موجب قانون معین خواهد شد.

مورد پانزدهم: تعیین ساختار فرماندهی سپاه (اصل ۱۱۰)

در اصل ۱۱۰، ذکر عنوان مشخص «فرمانده کل سپاه» نوعی تفصیل غیرضروری است که ساختار فرماندهی سپاه را به قالبی ثابت مقید می‌کند و در صورت تغییر مدل سازمانی، می‌تواند ایجاد محدودیت یا تعارض تفسیری کند. پیشنهاد می‌شود عبارت به «نصب و عزل عالی‌ترین مقام فرماندهی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی» تغییر یابد تا انعطاف ساختاری حفظ شود؛ همچنین برای پرهیز از ناهمگونی با دیگر نیروهای مسلح، بهتر است در کل نظام فرماندهی، عبارت‌های هم‌سنخ و عام به‌کار رود تا تفاوت‌های تفسیری در جایگاه فرماندهی پدید نیاید.

جدول ۳ - ناترازی حقوقی

محمور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه آبرت	انطباق با نظریه فولر
سوم	تفصیل غیرضروری	قید زمانی ۲۴ ساعت در ارجاع پرونده	اصلاح	بند ششم
		تعیین منابع تأمین اجتماعی	اصلاح	بند سوم
		تحصیل رایگان	بازنویسی	بند سوم
		قیود اصل ۴۴	اصلاح ۲۲	بند چهارم
		قید (به موجب قانون)	اصلاح	بند چهارم
		مرکز دیوان محاسبات	اصلاح	بند یکم
		تعداد نمایندگان	بازنویسی	بند یکم
		تعویق انتخابات به علت جنگ	بازنویسی	بند یکم
		گزارش کامل مذاکرات مجلس	اصلاح	بند دوم
		قید رسیدگی خارج از نوبت	اصلاح	بند یکم
		برگزاری دور دوم انتخابات در جمعه بعد	اصلاح	بند یکم
		تعویق انتخابات به علت فوت یکی از داوطلبان	بازنویسی	بند یکم
		قید موازین اسلامی	اصلاح	بند پنجم
		نام‌بردن از نهادهای منحل شده	بازنویسی	بند یکم
تعیین ساختار فرماندهی سپاه	اصلاح	بند یکم		

۳-۴. نبود رویه واحد در نگارش قانون

چهارمین ایراد از هشت اشکال نگارشی قانون اساسی، «نبود رویه واحد در تنظیم اصول» است. در حالی که قاعده بنیادین قانون‌نویسی به‌ویژه در متن بالادستی قانون اساسی اقتضا می‌کند ساختار و زبان مقررات یکدست، منسجم و نظام‌مند باشد، بررسی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد این معیار در مواردی رعایت نشده است؛ از این‌رو ناهمگونی‌های سبکی و ساختاری پدید آمده که ایجاز، شفافیت و قابلیت تفسیر هماهنگ را محدود می‌سازد. در ادامه چند نمونه شاخص از این نبود انسجام بررسی می‌شود:

مورد اول: تفاوت نگارش وظایف قوای سه‌گانه

در حالی که در اصول ۱۵۶ و ۱۵۸ وظایف قوه قضائیه و رئیس آن به صورت منظم و در قالب اصول مستقل آمده است، درباره قوه مقننه و قوه مجریه چنین دسته‌بندی واحد رعایت نشده و وظایف این دو قوه در اصولی پراکنده بیان شده است. این ناهمگونی هم ساختار ظاهری و محتوایی قانون اساسی را محدود می‌کند و هم در آموزش، پژوهش، اجرا و تفسیر حقوق اساسی اختلال می‌سازد؛ به بیان دیگر

نبود رویه واحد در تنظیم اصول مربوط به قوای سه‌گانه، تقارن نهادی و انسجام متن اساسی کشور را تضعیف کرده است.

مورد دوم: تفاوت نگارش وظایف ارتش و سپاه

در اصول ۱۴۳ تا ۱۴۹، ارتش جمهوری اسلامی به صورت سلسله‌وار و مفصل، ماهیت و فرماندهی تا آموزش، مأموریت‌ها و سازوکارهای مرتبط تبیین شده است؛ اما سپاه پاسداران در اصل ۱۵۰ فقط به اختصار ذکر شده و از تفکیک وظایف، ساختار و سازوکارهای نظارتی مستقل خبری نیست. این نبود توازن در پرداخت به دو نهاد هم‌سطح نظامی، با وجود نقش اساسی هر دو در امنیت ملی، نشان می‌دهد رویه‌ای واحد و متوازن در نگارش اصول قانون اساسی رعایت نشده است.

مورد سوم: نبود استناد یکسان به آیات قرآن

در بخشی از قانون اساسی به طور مستقیم یا ضمنی به آیات قرآن استناد شده است؛ مانند اصل ۶ (مشورت)، اصل ۸ (امر به معروف و نهی از منکر)، اصل ۱۱ (وحدت امت)، اصل ۱۴ (رفتار با اهل کتاب) و اصل ۱۵۱ («وَأَعِدُّوا لَهُمْ...»); با این حال این شیوه در سراسر متن به صورت یکدست دنبال نشده است. اگرچه اصول ۲ و ۴ پیوند بنیادین قانون اساسی با قرآن و سنت را اعلام می‌کنند، حتی اصولی کاملاً مبنایی همچون اصل دوم درباره توحید، معاد، وحی، امامت، کرامت انسان و عدالت فاقد استناد صریح به آیات یا روایات اند. این ناهمگونی، افزون بر ناهماهنگی شکلی، انسجام معرفتی و دینی متن را نیز تضعیف می‌کند.

پیشنهاد می‌شود در اصلاحات آتی، اصل «وحدت رویه در ارجاع شرعی»، به‌ویژه در اصول مبنایی رعایت شود تا پیوستار دینی قانون اساسی به صورت نظام‌مند و یکپارچه بازتاب یابد.

مورد چهارم: شرط ایرانی‌الأصل بودن

در حالی که اصل ۱۱۵ برای نامزدهای ریاست جمهوری شرط «ایرانی‌الأصل بودن» را مقرر می‌کند، در اصول ۱۰۹ (رهبری) و ۱۵۷ (رئیس قوه قضائیه) چنین شرطی نیامده است؛ با آنکه این مناصب از حیث جایگاه و اختیارات، هم‌سنگ یا حتی فراتر از ریاست جمهوری‌اند. این ناهمسانی، وحدت رویه تقنینی و عدالت ساختاری در تعیین شرایط مقامات عالی را مخدوش و ابهام تفسیری ایجاد می‌کند.

در بازنگری آتی یا باید «ایرانی‌الأصل بودن» به صورت معیاری یکسان برای همه مقامات عالی دارای اختیارات حاکمیتی اعمال شود، یا اگر ضرورت ذاتی ندارد، به کلی حذف گردد تا انسجام زبانی و منطقی قانون اساسی حفظ شود.

مورد پنجم: مسئولیت رئیس‌جمهور و دیگر قوا

اصل ۱۲۲ به‌صراحت مخاطبان مسئولیت رئیس‌جمهور را تعیین می‌کند: «ملت، رهبر و مجلس شورای اسلامی». اما در اصول مربوط به دو مقام هم‌سنگ یا بالاتر رهبری (۱۰۷ تا ۱۱۰) و رئیس قوه

قضائیه (۱۵۷) هیچ تصریحی درباره مخاطب یا مرجع پاسخ‌گویی وجود ندارد. این ناهمسازی، الگوی نگارشی قانون اساسی و شفافیت نظام پاسخ‌گویی را مخدوش می‌کند.

مورد ششم: لوایح قوه قضائیه

اصل ۱۰۲ به شورای عالی استان‌ها اختیاری می‌دهد طرح‌هایش را به طور مستقیم به مجلس تقدیم کند، اما برای قوه قضائیه با وجود جایگاه یکی از سه قوه اصلی چنین حقی پیش‌بینی نشده است. این نابرابری در اختیارات، عدم توازن و ابهام ساختاری می‌آفریند. چگونه نهاد مشورتی از حق ارائه مستقیم طرح برخوردار است، ولی قوه‌ای متولی عدالت و اجرای قانون محروم می‌ماند؟ پیشنهاد می‌شود برای ایجاد توازن و ارتقای کارآمدی قانون‌گذاری، قوه قضائیه نیز امکان قانونی ارائه مستقیم طرح‌های مرتبط با وظایف خود به مجلس شورای اسلامی را داشته باشد.

جدول ۴ - ناترازی حقوقی

محور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه آلبرت	انطباق با نظریه فولر
چهارم	نبود رویه واحد در نگارش قانون	تفاوت نگارش وظایف قوای سه‌گانه	بازنویسی	بند پنجم
		تفاوت نگارش وظایف ارتش و سپاه	بازنویسی	بند پنجم
		عدم استناد یکسان به آیات قرآن	بازنویسی	بند پنجم
		شرط ایرانی‌الأصل بودن	اصلاح	بند یکم و پنجم
		مسئولیت رئیس‌جمهور و سایر قوا	بازنویسی	بند پنجم
		لوایح قوه قضائیه	بازنویسی	بند یکم

۳-۵. استفاده نکردن از واژه‌ها با معانی یکسان

اشکال پنجم از اشکالات هشت‌گانه «بی‌دقتی در استفاده از واژگان با معنای ثابت» است. این موضوع زمانی آشکارتر می‌شود که یک واژه در معانی متفاوت به کار گرفته شده، موجب ابهام و برداشت‌های مختلف شود (صفر، ۱۳۷۱، ص. ۱۲؛ مدنی، ۱۳۶۵، ج. ۱، ص. ۱۲۱).

برای مثال واژه «دولت» در قانون اساسی دو معنای متفاوت دارد و همین امر خاستگاه ابهام است:

دولت: به معنای نظام سیاسی جمهوری اسلامی

در اصولی مانند ۸، ۹، ۱۱، ۱۴، ۱۷، ۲۱ و ۴۹، «دولت» ناظر به حاکمیت/نظام سیاسی به‌طور عام به کار رفته است (وظایف کلان حاکمیت: امر به معروف، حفظ آزادی و استقلال، وحدت امت اسلامی، حقوق اقلیت‌ها، تعطیل رسمی، حقوق زنان، مقابله با اموال نامشروع).

دولت: به معنای قوه مجریه

در اصولی مانند ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۴۱، ۴۲، ۴۴، ۵۲، ۵۳، ۱۲۵، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۸ و ۱۳۹، «دولت»

به معنای هیئت وزیران/ رئیس جمهور و دستگاه اجرایی است (اشتغال، بهداشت و تأمین اجتماعی، آموزش، تابعیت و مالکیت، سیاست اقتصادی، بودجه و اختیارات رئیس جمهور و هیئت وزیران).

جدول ۵ - ناترازی حقوقی

محور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه فولر	انطباق با نظریه آلبرت
پنجم	استفاده نکردن از واژه‌ها با معانی یکسان	واژه دولت	بند پنجم	بازنویسی

۳-۶. بی‌دقتی در کاربست واژه‌ها

در برخی اصول، از واژگانی استفاده شده است که فاقد دقت فنی و حقوقی لازم هستند.

مورد اول: «حکومت اسلامی» در اصل ۴۵

در اصل ۴۵ به‌کارگیری اصطلاح «حکومت اسلامی» به جای اصطلاحات روشن و متعارف حقوق اساسی مانند «دولت جمهوری اسلامی ایران» ناهماهنگ با زبان یکدست قانون اساسی است و می‌تواند در تعیین مرجع اجرایی و حدود اختیارات نهادها ابهام بیافریند. اصطلاح حکومت اسلامی، فاقد تعریف دقیق، تثبیت‌شده و متعارف در ادبیات حقوقی و ساختار نهادی جمهوری اسلامی ایران است. پیشنهاد می‌شود در اصلاحات احتمالی، «حکومت اسلامی» با تعبیر دقیق‌تر و رایج‌تر «دولت جمهوری اسلامی ایران» جایگزین گردد تا انسجام زبانی حفظ و از اختلافات تفسیری در اجرا و نظارت پیشگیری شود.

مورد دوم: واژه بیت‌المال (اصل ۴۹)

اصل ۴۹ بازگرداندن ثروت‌های نامشروع را به «بیت‌المال» مقرر می‌کند؛ اما «بیت‌المال» اصطلاحی عرفی/ فقهی و کم‌دقت از منظر حقوق عمومی است و در نظام مالی دولت مدرن مرجع اجرایی روشنی ندارد. برای شفافیت حقوقی و انطباق با قوانین بودجه‌ای، بهتر است این واژه با تعبیر فنی و مشخص «خزانه» یا «خزانه کل کشور» جایگزین شود تا مرجع دریافت، نگهداری و نظارت بر اموال بازگشتی بدون ابهام تعیین گردد.

مورد سوم: «اساس جمهوری اسلامی» در اصل ۲۶

اصل ۲۶ آزادی احزاب و انجمن‌ها را مشروط به «استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی» می‌کند. تعبیر «اساس جمهوری اسلامی» مبهم و فاقد تعریف دقیق حقوقی است و می‌تواند به تفسیرهای موسّع و محدودکننده آزادی‌های مدنی بینجامد؛ حال آنکه به دیگر قیدهای یادشده در قانون اساسی تصریح شده و قابل استنباط روشن‌اند. پیشنهاد می‌شود این واژه حذف و شرط‌ها به همان مفاهیم مشخص (استقلال، آزادی، وحدت ملی و موازین اسلامی) محدود شود تا از ابهام و سوءبرداشت در اجرای حقوق ملت پیشگیری و انسجام حقوقی اصل حفظ گردد.

مورد چهارم: واژه بر خلاف حق (اصل ۱۴۲)

اصل ۱۴۲ نظارت بر دارایی مقامات عالی را مقرر می‌کند، اما تعبیر «بر خلاف حق افزایش نیافته

باشد»، مبهم و فاقد دقت حقوقی است؛ زیرا «حق» معنایی عرفی و چندپهلوی دارد و معیار سنجش‌پذیری ایجاد نمی‌کند. برای شفافیت و انضباط حقوقی، بهتر است این عبارت به «برخلاف قانون» اصلاح شود تا ملاک تشخیص افزایش دارایی‌ها صریح، قابل ارجاع به مقررات مصرح و هم‌ساز با ادبیات حقوق عمومی و کیفری باشد.

مورد پنجم: محدوده قوانین اسلام (اصل ۴۴)

در پایان اصل ۴۴ آمده است: «این سه بخش تا زمانی که از محدوده قوانین اسلام خارج نشوند، مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی هستند». تعبیر «از محدوده قوانین اسلام خارج نشوند» مبهم است؛ زیرا روشن نمی‌سازد ملاک، تطابق کامل با شریعت است یا صرفاً عدم مغایرت. این ابهام با دوگانگی واژگانی در قانون اساسی تقویت می‌شود: اصل ۴ از «بر اساس موازین اسلامی بودن» سخن می‌گوید (قربت با تطابق مثبت)؛ در حالی که اصولی مانند ۷۲ و ۹۶ «عدم مغایرت با احکام اسلام» را معیار می‌گیرند. چنین ناهمسانی، حدود حمایت از مالکیت‌ها و دامنه نظارت نهادهای مسئول را مبهم می‌کند. پیشنهاد می‌شود در بازنگری، یک معیار واحد و صریح (یا «تطابق» یا «عدم مغایرت») برگزیده شود و در سراسر متن به طور یکدست به کار رود تا انسجام مفهومی و پیش‌بینی‌پذیری حقوقی تقویت گردد.

مورد ششم: تعبیر «حُسن جریان امور» (اصل ۱۷۴)

در اصل ۱۷۴، نظارت قوه قضائیه از طریق سازمان بازرسی کل کشور با تعبیر مبهم «حُسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین» بیان شده است. اصطلاح «حُسن جریان امور» فاقد تعریف حقوقی دقیق است و می‌تواند به دلخواه موسّع یا مضیق تفسیر شود؛ حال آنکه مقصود می‌تواند حوزه‌هایی مشخص چون التزام به حدود اختیارات قانونی، شفافیت و پاسخ‌گویی اداری، پیشگیری از تخلف و فساد، ارزیابی کارایی و اثربخشی و رعایت حقوق شهروندان و عدالت اداری باشد. پیشنهاد می‌شود متن اصل با واژگان فنی و صریح حقوق عمومی بازنویسی گردد تا قلمرو و کیفیت مأموریت نظارتی سازمان بازرسی در محورهای قانونیت، شفافیت، ضدفساد، کارایی و حقوق شهروندی روشن و قابل سنجش شود.

جدول ۶ - ناترازی حقوقی

محور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه آلبرت	انطباق با نظریه فولر
ششم	بی‌دقتی در کاربست واژه‌ها	واژه حکومت اسلامی	اصلاح	بند چهارم
		واژه بیت‌المال	اصلاح	بند چهارم
		ترکیب «اساس جمهوری اسلامی»	بازنویسی	بند چهارم
		ترکیب «بر خلاف حق»	اصلاح	بند چهارم
		ترکیب «محدوده قوانین اسلام»	بازنویسی	بند پنجم
		تعبیر «حُسن جریان امور»	بازنویسی	بند چهارم

۳-۷. ارزشمندی نبودن بعضی اصول

برخی اصول، فاقد ارزش افزوده مفهومی یا حقوقی هستند و صرفاً بدیهیت یا موارد منسوخ را تکرار می‌کنند.

مورد اول در اصل ۱۱۶ است که می‌گوید نامزدهای ریاست جمهوری باید آمادگی خود را «رسماً» اعلام کنند. این حکم بدیهی و بدون ارزش افزوده حقوقی است؛ زیرا ورود به رقابت انتخاباتی ذاتاً مستلزم ثبت نام رسمی در چارچوب قانون است و همان ثبت نام، اعلام آمادگی محسوب می‌شود. گنجاندن چنین بدیهیاتی در متن قانون اساسی به جای قوانین عادی و آیین نامه‌های اجرایی که قابل به‌روزرسانی‌اند، صرفاً به تورّم متنی سند بنیادین می‌انجامد و ضرورتی ندارد.

مورد دوم در اصل ۱۱۸ است که با پیش‌بینی «انجمن نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری» ناظر به وضعیتی گذرا در نخستین انتخابات و پیش از تأسیس شورای نگهبان بود. با استقرار شورای نگهبان و سپردن نظارت انتخاباتی به آن، این انجمن موضوعیت خود را از دست داده است. باقی ماندن چنین حکمی در متن قانون اساسی که باید بر ساختارهای پایدار و قواعد ماندگار تمرکز کند، فاقد ارزش افزوده محتوایی و نشانه نبود پالایش متناسب با تحولات نهادی است.

پیشنهاد: حذف این اصل در با اصلاحات آتی یا ادغام/ارجاع صریح آن به صلاحیت نظارتی شورای نگهبان برای حفظ انسجام، پیشنهاد نگارنده است.

مورد سوم در اصل ۱۴۴ است که بر «مکتبی و مردمی بودن ارتش» و «جذب افراد شایسته» گزاره‌ای کلی، هنجاری و فاقد معیارهای سنجش دقیق تأکید می‌ورزد؛ اموری که به لحاظ ماهوی باید در سطح سیاست‌گذاری‌های دفاعی و آیین نامه‌های اجرایی نیروهای مسلح تنظیم شوند، نه در متن سند بنیادین. درج چنین مفاهیمی، فاقد ارزش افزوده و ورود غیرضروری به جزئیات اجرایی است و با توجه به عدم تسری الزامات مشابه به دیگر نهادهای نظامی و انتظامی، به ناهمگونی و تبعیض نگارشی میان نهادهای هم‌عرض می‌انجامد. در نتیجه اصل ۱۴۴ نه تنها واجد ارزش افزوده محتوایی قابل توجهی نیست، بلکه مصداقی از همه اشکالات قبلی از جمله ورود تفصیلی و غیرضروری قانون اساسی به امور اجرایی تلقی می‌شود.

جدول ۷ - ناترازی حقوقی

محور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه آلبرت	انطباق با نظریه فولر
هفتم	ارزشمندی نبودن بعضی اصول	قید «اعلام رسمی»	اصلاح	بند یکم
		انجمن نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری	بازنویسی	بند سوم
		قید «مکتبی و مردمی بودن ارتش» و «جذب افراد شایسته»	بازنویسی	بند یکم

۳-۸. اجمال در نگارش قانون

برخی اصول به دلیل کلی‌گویی یا عدم شفافیت، به ابهام و چالش‌های اجرایی دامن می‌زنند.

مورد اول: حضور رئیس‌جمهور در مجلس

اصل ۷۰ از دو جهت دچار اجمال است: ۱. حق حضور و اظهار نظر رئیس‌جمهور و وزیران در مجلس بدون هر قید و سقف، نحوه اعمال این حق را مبهم می‌گذارد و می‌تواند به تکرارهای بی‌پایان دفاع/ پاسخ و اخلال در کار مجلس بینجامد. لازم است حدود موضوع، دفعات و بازه‌های زمانی این حضور (دست‌کم در آیین‌نامه داخلی) مشخص شود؛ ۲. هرچند اصل می‌گوید «وزرا به تشخیص مجلس مکلف به حضورند»، اما هیچ ضمانت اجرایی برای الزام آنان پیش‌بینی نشده است؛ در نتیجه کارکرد پاسخ‌گویی ناقص می‌ماند.

مورد دوم: تصویب عهدنامه‌ها و ...

اصل ۷۷ الزام می‌کند «عهدنامه‌ها، مقاوله‌نامه‌ها، قراردادها و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی» به تصویب مجلس برسد، اما به سبب اجمال مفهومی و دامنه‌ای، در اجرا مبهم است: روشن نیست تفاهم‌نامه‌های اجرایی، قراردادهای جزئی، یا توافقاتی که دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی با طرف‌های خارجی مشمول‌اند یا نه.

پیشنهاد نگارنده بازنویسی اصل با حفظ نظارت تقنینی است. نمونه‌ای از این بازنویسی می‌تواند به

شرح زیر باشد:

هرگونه توافق‌نامه، قرارداد یا سند الزام‌آور که میان دولت جمهوری اسلامی ایران و دیگر دولت‌ها یا سازمان‌های بین‌المللی منعقد می‌شود و متضمن تعهدات حقوقی، مالی، سیاسی، نظامی یا فرهنگی برای کشور باشد، باید به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد. دامنه شمول این اصل، از جمله تفاهم‌نامه‌ها، اسناد همکاری، یادداشت‌های تفاهم یا توافقاتی که در دستگاه‌های اجرایی با نهادهای خارجی، بر اساس معیارها و سازوکارهایی است که در قوانین عادی تعیین می‌شود.

مورد سوم: نظارت مجلس بر اخذ یا اعطای وام و ...

اصل ۸۰ اخذ یا اعطای وام و کمک‌های بلاعوض را به تصویب مجلس منوط می‌کند و بدین ترتیب اصل نظارت تقنینی بر تعهدات مالی دولت را حفظ می‌نماید، اما به سبب اجمال، دقت مفهومی و سازوکارهای لازم را ندارد. میان ابزارهای مختلف مالی مانند وام‌های بین‌المللی، کمک بلاعوض، خطوط اعتباری، فاینانس/ریفاینانس، اسناد خزانه و اوراق بدهی تفکیک روشنی ارائه نشده، فرایند ارزیابی پیامدهای اقتصادی، حقوقی و سیاسی و الزام به شفاف‌سازی عمومی و گزارش کارشناسی پیش از رأی مجلس پیش‌بینی نگردیده و اطلاق حکم می‌تواند در شرایط اضطراری انعطاف لازم را بکاهد. پیشنهاد

مشخص نگارنده این است:

اخذ یا اعطای وام‌های خارجی از سوی دولت، مشروط به تصویب مجلس شورای اسلامی و ارائه گزارش دقیق از شرایط، تضمین‌ها، مدت بازپرداخت و آثار اقتصادی آن است. جزئیات مربوط به حدود و انواع این وام‌ها، در قوانین عادی تعیین می‌شود.

مورد چهارم: ممنوعیت امتیاز تشکیل شرکت سرمایه‌گذاری خارجی

اصل ۸۱ با ممنوعیت مطلق اعطای امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسه‌ها به خارجیان، در شرایط امروز اقتصاد و نیاز به جذب سرمایه‌گذاری به‌ویژه در حوزه‌های فناوری نو، خدمات الکترونیکی، انرژی‌های نو و اقتصاد دانش‌بنیان به طور غیرضروری محدودکننده است. تکیه بر «ممنوع‌سازی» به جای طراحی قواعد نظارتی هوشمندانه، مانع توسعه پایدار می‌شود.

پیشنهاد می‌شود این اصل با پیش‌بینی چارچوب‌های نظارتی دقیق و موارد استثنای محدود و کنترل‌شده بازنویسی گردد تا ضمن صیانت از منافع ملی، امکان بهره‌گیری از سرمایه و دانش خارجی فراهم شود.

مورد پنجم: ممنوعیت استفاده از وزیر استیضاح‌شده در هیئت وزیران بعدی

بند پایانی اصل ۸۹ می‌گوید وزیری که استیضاح شده و رأی اعتماد مجدد نگرفته، نمی‌تواند در «هیئت وزیران بعدی» عضویت یابد. این حکم با وجود تقویت نقش نظارتی مجلس، از نظر منطقی و حقوقی محل ایراد است؛ زیرا اولاً اطلاق و کلیت این ممنوعیت، مانع از آن می‌شود فردی که تنها در یک حوزه خاص (مثلاً آموزش یا اقتصاد) فاقد کارآمدی تشخیص داده شده، در حوزه‌ای دیگر که تخصص و تجربه کافی دارد (مثلاً فرهنگ یا بهداشت)، به کار گرفته شود؛ در حالی که ممکن است صلاحیت وی در آن حوزه کاملاً پذیرفته شده باشد؛ ثانیاً نبود تفکیک میان دلایل استیضاح (مثلاً ضعف عملکرد، یا اختلاف سیاسی با نمایندگان)، موجب می‌شود که صرف استیضاح در یک وزارتخانه، به محرومیت مطلق از عضویت در هر وزارتخانه‌ای در دولت بعدی بینجامد. این امر هم غیرضروری است و هم ممکن است زمینه محرومیت کشور از بهره‌مندی از تخصص نخبگان را فراهم سازد.

مورد ششم: شکایت از مجلس شورای اسلامی

اصل ۹۰ به شهروندان اجازه می‌دهد از «طرز کار» سه قوه به صورت کتبی نزد مجلس شکایت کنند و مجلس را ملزم به رسیدگی و پاسخ کافی می‌داند. اما وقتی موضوع شکایت خود مجلس باشد، تعارضی بنیادین رخ می‌دهد: نهاد مورد شکایت، مرجع رسیدگی هم هست؛ وضعیتی ناسازگار با بی‌طرفی و مستعد تعارض منافع که اعتماد عمومی را می‌کاهد و رسیدگی را صوری می‌کند. راه‌حل حقوقی معقول، پیش‌بینی سازوکار مستقل و فراقضایی برای رسیدگی به شکایات علیه مجلس است تا اصل پاسخ‌گویی با بی‌طرفی واقعی جمع شود.

مورد هفتم: پاسخ‌گویی رئیس‌جمهور

اصل ۱۲۲ رئیس‌جمهور را در برابر ملت، رهبری و مجلس مسئول می‌شناسد، اما سازوکار روشن نظارت و رسیدگی به تخلف از این مسئولیت به‌ویژه در نسبت با رهبری و مرجع مردمی تصریح نشده است. این اجمال پس از بازنگری ۱۳۶۸ تشدید شد؛ زیرا ذیل اصل، جمله «نحوه رسیدگی به تخلف از این مسئولیت را قانون معین می‌کند» حذف گردید. پیامد آن، خلأ مبنای صریح برای پاسخ‌گویی رئیس‌جمهور در فرض قصور یا تخلف و اختلال در توازن قواست. ضرورت دارد قانون‌گذار با بازنگری یا تقنین تکمیلی، سازوکارهای شفاف و کارآمد رسیدگی و ضمانت اجرا را احیا و تبیین کند.

مورد هشتم: همه‌پرسی در زمان سرپرستی ریاست‌جمهوری

بر اساس اصل ۱۳۲، در دوران سرپرستی ریاست‌جمهوری برگزاری همه‌پرسی ممنوع است تا در وضعیت «غیرتعادل» کشور از تصمیم‌گیری‌های کلان پرهیز شود. اما طبق اصل ۱۱۱، در فقدان رهبر و واگذاری اختیارات به شورای رهبری، به‌ظاهر منع مشابهی برای همه‌پرسی پیش‌بینی نشده است. پرسش اینجاست اگر فلسفه منع در اصل ۱۳۲ پرهیز از تصمیم‌های حساس در دوره‌های بی‌ثباتی است، چرا در وضعیتی معمولاً بحرانی‌تر فقدان رهبری چنین محدودیتی وجود ندارد؟ این تفاوت رویکرد، نیازمند تبیین یا بازنگری تقنینی برای ایجاد هماهنگی و انسجام در قواعد همه‌پرسی است.

مورد نهم: مسئولیت وزرا در قبال یکدیگر

اصل ۱۳۷ مقرر می‌دارد وزیران در امور مصوب هیئت وزیران «مسئول اعمال یکدیگر» نیز هستند؛ اما این قاعده با منطق مسئولیت و کارکرد دولت سازگار نیست. مسئولیت باید متناسب با اختیار باشد؛ وزیری که بر حوزه یا تصمیم وزیر دیگر نقشی و مراقبتی ندارد، به لحاظ عقلی و از منظر عادلانه مسئول آن شناخته نمی‌شود. تعمیم مسئولیت جمعی به همه وزرا، با وجود تقسیم کار تخصصی، به سردرگمی، فشار غیرضروری و افت بهره‌وری می‌انجامد و انگیزه تصمیم‌های جسورانه را می‌کاهد؛ چون هر رأی می‌تواند بار مسئولیت نامتوازن ایجاد کند؛ به بیان دیگر اطلاق مسئولیت متقابل وزرا در مصوبات هیئت وزیران نیازمند بازنگری و محدودسازی به حدود اختیار و تأثیر واقعی هر وزیر است. یکی از اعضای خبرگان قانون اساسی به‌درستی اشاره می‌کند:

مسئولیت زمانی معقول است که فرد بتواند تأثیری بر عملکرد دیگران داشته باشد. اگر وزیری هیچ‌گونه اختیار یا تأثیری در اعمال وزیر دیگری نداشته باشد، چگونه می‌توان او را مسئول رفتار یا تصمیمات وزیر دیگر دانست؟ چنین مسئولیتی، از منظر عقلی و عرفی، قابل پذیرش و اجرا به نظر نمی‌رسد (مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی، ۱۳۶۹، ص. ۱۱۰۳).

مورد دهم: رسیدگی به جرایم رئیس‌جمهور

اگر بناست رسیدگی به جرایم عادی رئیس‌جمهور «به اطلاع مجلس» برسد، چرا همین قاعده درباره

دیگر مقامات عالی از جمله رئیس مجلس، رئیس قوه قضائیه و حتی مقام رهبری تصریح نشده است؟ مبنای تفاوت چیست؟ ضمن آنکه چرا دامنه اطلاع‌رسانی فقط مجلس است؟ با توجه به جایگاه مقامات عالی، آیا نباید رهبر (و در موارد مقتضی دیگر مراجع نظارتی) نیز در زنجیره اطلاع‌رسانی قرار گیرند؟

مورد یازدهم: بررسی داریی‌های رهبری و مسئولین عالی‌رتبه کشور

در اصل ۱۴۲ قانون اساسی، به بررسی داریی‌های رهبر و مسئولین عالی‌رتبه کشور پرداخته شده است، اما این اصل مشخص نمی‌کند که در صورت افزایش غیرقانونی داریی‌های این افراد، چه اقداماتی انجام خواهد شد. دست‌کم انتظار می‌رفت که این اصل تصریح کند قانون عادی مسئول تعیین مجازات‌ها و نحوه برخورد با چنین مواردی است تا از بروز ابهام در اجرای عدالت جلوگیری شود؛ همچنین در اصل ۱۴۲، رسیدگی به داریی‌های رهبر به رئیس قوه قضائیه که منصوب رهبر است، واگذار شده است و این امر شائبه تعارض منافع و نبود استقلال واقعی نظارت را ایجاد می‌کند. اگر هدف، رسیدگی مؤثر و غیرتشریفاتی است، شایسته است مرجع ناظر مستقل از رهبر باشد؛ برای نمونه نهادی چون مجلس خبرگان رهبری یا سازوکاری مرکب و مستقل می‌تواند متولی این امر گردد تا اعتماد عمومی تقویت شود. افزون بر این، همین اصل فقط به داریی‌های رهبر، رئیس‌جمهور، معاونان و وزیران پرداخته و درباره داریی‌های رئیس مجلس، رئیس قوه قضائیه و دیگر مقامات ارشد سکوت کرده است؛ خلأیی که با گسترش صریح دامنه شمول به همه مقامات عالی، برطرف و نظام پاسخ‌گویی مالی یکپارچه می‌شود.

مورد دوازدهم: تأسیس پایگاه نظامی خارجی در کشور

اصل ۱۴۶ تأسیس هرگونه پایگاه نظامی خارجی در کشور را مطلقاً ممنوع می‌کند؛ ممنوعیتی که با توجه به تجربه‌های تاریخی نفوذ قدرت‌های خارجی قابل فهم است و هدف آن صیانت از استقلال و تمامیت ارضی است؛ با این حال اطلاع‌گسترده اصل، حتی سناریوهای مصلحت‌آمیزی مانند همکاری دفاعی با ملت‌های مظلوم (مثلاً فلسطین) را نیز غیرقانونی می‌کند و نیاز به حل و فصل از مسیر «مصلحت و ضرورت» باقی می‌گذارد. نتیجه آنکه متن کنونی بیش از حد متأثر از هراس‌های تاریخی است و به انعطاف‌پذیری آینده‌نگرانه توجه کافی ندارد.

پیشنهاد می‌شود با حفظ فلسفه استقلال، امکان استثنای محدود و مشروط امنیتی/حقوقی پیش‌بینی شود.

مورد سیزدهم: مجوز استفاده از تجهیزات فنی ارتش برای امور

در اصل ۱۴۷ قانون اساسی مجوز استفاده از تجهیزات فنی ارتش برای امور غیرنظامی داده شده است. ابهام این اصل در آن است که چرا این مجوز به طور خاص به ارتش محدود شده است. منطقی‌تر این است که این امکان به طور کلی برای تمام نیروهای مسلح در نظر گرفته شود و به ارتش اختصاص نداشته باشد تا از ظرفیت‌های دیگر نیروهای مسلح نیز در امور غیرنظامی بهره‌برداری شود.

مورد چهاردهم: ممنوعیت استفاده شخصی از امکانات نظامی

اصل ۱۴۸ قانون اساسی که به ممنوعیت استفاده شخصی از امکانات نظامی اشاره می‌کند، نباید صرفاً به «ارتش» محدود شود. این حکم باید به گونه‌ای اصلاح گردد که شامل تمامی نهادهای نظامی، امنیتی و انتظامی باشد و هیچ‌یک از آنها نتوانند از امکانات و تجهیزات خود برای اهداف شخصی استفاده کنند.

مورد پانزدهم: تحقق عدالت

در اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه مسئول تحقق «عدالت» معرفی شده است، درحالی‌که تحقق عدالت یکی از اهداف کلان نظام جمهوری اسلامی بوده، وظیفه‌ای است که بر عهده تمامی قوای سه‌گانه قرار دارد، نه صرفاً قوه قضائیه. اگر منظور قانون‌گذار از این اصل، «عدالت قضایی» بوده است، شایسته بود این موضوع به صورت شفاف و دقیق بیان می‌شد تا از اجمال آن جلوگیری شود.

جدول ۸ - ناترازی حقوقی

محور	محورهای هشت‌گانه ناترازی	موارد ناترازی	انطباق با نظریه آلبرت	انطباق با نظریه فولر
هشتم	اجمال در نگارش قانون	حضور رئیس‌جمهور در مجلس	بازنویسی	بند چهارم
		تصویب عهدنامه‌ها و ...	بازنویسی	بند چهارم
		نظارت مجلس بر اخذ یا اعطای وام و ...	بازنویسی	بند چهارم
		ممنوعیت امتیاز تشکیل شرکت سرمایه‌گذاری خارجی	بازنویسی	بند چهارم
		ممنوعیت استفاده از وزیر استیضاح‌شده در هیئت وزیران بعدی	بازنویسی	بند سوم و ششم
		شکایت از مجلس شورای اسلامی	بازنویسی	بند پنجم
		پاسخ‌گویی رئیس‌جمهور	بازنویسی	بند چهارم
		همه‌پرسی در زمان سرپرستی ریاست‌جمهوری	بازنویسی	بند یکم
		مسئولیت وزرا در قبال یکدیگر	بازنویسی	بند ششم
		رسیدگی به جرایم رئیس‌جمهور	بازنویسی	بند یکم
		بررسی دارایی‌های رهبری و مسئولین عالی‌رتبه کشور	بازنویسی	بند یکم و پنجم
		تأسیس پایگاه نظامی خارجی در کشور	بازنویسی	بند سوم
		مجوز استفاده از تجهیزات فنی ارتش برای امور	بازنویسی	بند یکم
		ممنوعیت استفاده شخصی از امکانات نظامی	بازنویسی	بند یکم
تحقق عدالت	بازنویسی	بند یکم		

۴. نتیجه گیری

این پژوهش با اتکا به «اخلاق درونی قانون» فولر و «سطوح تغییر در قانون اساسی» آلبرت و با روش توصیفی تحلیلی معطوف به محتوا، نشان داد که بخشی از نارسایی های شکلی و محتوایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از هم پوشانی و تهافت مفهومی تا تفصیل های غیر ضروری، نبود رویه واحد، لغزش های واژگانی و اجمال های مؤثر نه صرفاً ایراد نگارشی، بلکه کاستی هایی در کیفیت قانون گذاری اساسی اند که کارآمدی و انسجام را متأثر می کنند.

از منظر فولر، مواردی چون ابهام اصطلاح ها، تکرارهای بی افزوده، تعارض های درون متنی و ورود به جزئیات اجرایی، اصول «وضوح»، «انسجام»، «امکان تبعیت» و «عام بودن» را مخدوش می سازند و به تورم متنی، ناپایداری تفسیری و کاهش پیش بینی پذیری می انجامند. پیامد مستقیم آن، دشوارتر شدن انطباق عمل مقامات با قانون و افت اعتماد عمومی است.

بر مبنای الگوی آلبرت، بسته پیشنهادی اصلاحات این پژوهش در سه تراز قابل صورت بندی است:
(۱) تراز اصلاح: پالایش های تقلیلی و ویرایشی مانند حذف قیود مبهم یا زائد، یکسان سازی اصطلاح ها (به ویژه در کاربرد «دولت»، «حکومت»، «بیت المال/خزانه») و رفع هم پوشانی های تکراری؛ این سطح، هویت قانون اساسی را دست نخورده نگه می دارد و به طور مستقیم اصول فولری وضوح و انسجام را تقویت می کند.

(۲) تراز بازنویسی:^۱ بازآرایی برخی اصول برای رفع اجمال های کارکردی و تعیین سازوکارهای نظارتی شفاف (مثلاً در پاسخ گویی مقامات، حدود نظارت انتخاباتی، یا شمول معاهدات و تعهدات مالی). این سطح، ساختار را ارتقا می دهد، بی آنکه از مرزهای هویتی بگذرد.

(۳) فراتراز دگرگونی هویتی: به دلیل الزام اصل ۱۷۷ و حفظ هسته اسلامی، جمهوریت و ولایت فقیه، در دستور کار این پژوهش نیست و به صراحت خارج از قلمرو مشروع اصلاحات تلقی می شود. بدین ترتیب راهبرد پیشنهادی، بازنگری علمی و هدفمند از مسیر مقرر در اصل ۱۷۷، مشارکت نخبگان حقوقی برای ارتقای «وضوح، انسجام، قابلیت تبعیت و انطباق اجرایی» است؛ راهبردی که با حذف زوائد، یک دست سازی زبان، تعیین معیارهای شفاف نظارت و پرهیز از ورود به جزئیات اجرایی، هم به اخلاق درونی قانون (فولر) وفادار می ماند و هم در سطح اصلاح/بازنویسی مجاز آلبرت حرکت می کند. نتیجه مورد انتظار، افزایش شفافیت حقوقی، تقویت توازن و پاسخ گویی نهادی و ارتقای اعتماد عمومی است. در نهایت قانون اساسی کارآمدتر می تواند تنظیم گر بهتری برای تعادل قوا، عدالت اجتماعی و پیشرفت ملی در عرصه های داخلی و بین المللی باشد.

1. Amendment

2. Revision

منابع

- آلبرت، ر. (۱۴۰۲). *اصلاح‌ناپایداری قانون اساسی در نظریه و عمل*. ترجمه ج. یحیی زاده. تهران: مجلد. باهنر، م. ر. (۱۳۹۷/۱۱/۱۵). گفتگو با روزنامه «ایران».
- بیکس، ب. (۱۳۸۹). *فرهنگ نظریه حقوقی*. ترجمه م. راسخ. تهران: نشر نی.
- پژوهشکده شورای نگهبان. (۱۳۹۷). *قانون اساسی به همراه نظرات تفسیری شورای نگهبان*.
- تیلا، پ. (۱۳۸۴). *تحلیل چارچوب نظری بازنگری قانون اساسی. حقوق اساسی، شماره ۵، صص. ۷۹-۵۴*.
- روحانی، ح. (۱۳۹۹/۱۰/۱). *سخنرانی در همایش «حقوق اساسی و شهروندی»*. <https://dolat.ir/photo/353822>.
- شعبانی، ق. (۱۳۷۴). *حقوق اساسی و ساختار حکومت جمهوری اسلامی*. تهران: اطلاعات.
- صفار، م. ج. (۱۳۷۱). *آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- قاضی شریعت‌پناهی، ا. (۱۳۷۸). *بایسته‌های حقوق اساسی*. تهران: نشر دادگستر.
- مدنی، س. ج. (۱۳۶۵). *حقوق اساسی در جمهوری اسلامی*. (ج. ۱). تهران: سروش.
- مرادخانی، ف. (۱۴۰۰). *تغییر غیررسمی قانون اساسی (مبانی، مصادیق و رویکردها)*. تحقیقات حقوقی، شماره ۹۳.
- مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی. تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۹.
- ناطق نوری، ع. ا. (۱۳۹۵/۰۹/۲۵). *سخنرانی در همایش «نقش پژوهش در فرایند قانون‌گذاری»*.
- هاشمی، م. (۱۳۷۴). *حقوق اساسی جمهوری اسلامی*. (ج. ۲). تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

References

- Albert, R. (2019). *Constitutional Amendments: Making, Breaking and Changing Constitutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Albert, R. (2023). *Constitutional unamendability in theory and practice* (J. Yahyazadeh, Trans.). Majd. [In Persian]
- Bahonar, M. R. (2019, February 4). *Interview with the newspaper Iran*. [In Persian]
- Bix, B. (2010). *A dictionary of legal theory* (M. Rasekh, Trans.). Ney. [In Persian]
- Full proceedings of the Council for the Revision of the Constitution*. (1990). Islamic Parliament Publications. [In Persian]
- Fuller, L. (1969). *Morality of Law*. New Heaven: Yale University Press.
- Ghazi Shariat Panahi, A. (1999). *Essentials of constitutional law*. Dadgostar. [In Persian]
- Hashemi, M. (1995). *Constitutional law of the Islamic Republic* (Vol. 2). Shahid Beheshti University. [In Persian]
- Madani, S. J. (1986). *Constitutional law in the Islamic Republic* (Vol. 1). Soroush. [In Persian]
- Moradkhani, F. (2021). *Informal constitutional change: Foundations, instances, and approaches*. *Legal Investigations*, 93. [In Persian]
- Nategh Nouri, A. A. (2016, December 15). *Speech at the conference The Role of Research in the Legislative Process*. [In Persian]
- Research Institute of the Guardian Council. (2018). *The Constitution along with the interpretive*

- opinions of the Guardian Council.* [In Persian]
- Rouhani, H. (2021, December 21). *Speech at the conference Constitutional Law and Citizenship.* [In Persian]
- Saffar, M. J. (1992). *An introduction to the Constitution of the Islamic Republic of Iran.* Center for Public Administration Education. [In Persian]
- Shabani, Q. (1995). *Constitutional law and the structure of government of the Islamic Republic.* Ettela'at. [In Persian]
- Tila, P. (2005). A theoretical framework analysis of constitutional revision. *Journal of Constitutional Law*, no. 5, p. 54-79. [In Persian]